

**НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

МАЛЯРЕНКО Василь Тимофійович

УДК 343.137

**ПЕРЕБУДОВА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ:
ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ І ПРАКТИКА**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант:

доктор юридичних наук, професор, академік НАН України **Тацій Василь Якович**,
Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, ректор

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Лукашевич Віталій Григорович**,
Гуманітарний університет "Запорізький інститут державного і муніципального
управління", перший проректор,

доктор юридичних наук, професор **Нор Василь Тимофійович**,
Львівський національний університет імені Івана Франка, завідувач кафедри
кримінального процесу і криміналістики,

доктор юридичних наук, професор **Шумило Микола Єгорович**,
Університет економіки та права "КРОК", проректор.

Провідна установа: Національна академія внутрішніх справ України, кафедра теорії
кримінального процесу та судоустрою, Міністерство внутрішніх справ України, м. Київ.

Захист відбудеться 11 березня 2005 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої Вченої ради
Д 64.086.01 в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024,
м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національної юридичної академії
України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розісланий 5 лютого 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), яку Україна ратифікувала 17 липня 1997 р., визначено основні права і свободи людини, зокрема, право кожної людини при визначенні її громадянських прав та обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення на справедливий і відкритий розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону. При виконанні зобов'язань за міжнародним договором слід враховувати тлумачення Європейського суду з прав людини. Це впливає зі ст. 32 Конвенції, згідно з якою юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї. Стандарти здійснення правосуддя містяться і в інших міжнародно-правових актах: Загальній декларації прав людини (1948 р.), Європейській конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959 р.), Європейській конвенції про видачу правопорушників (1957 р.) тощо.

Конституція України 1996 р. закріпила принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, встановила гарантії незалежності правосуддя та недоторканності суддів, визнала основні напрямки реформування судової системи й засади судочинства. На реалізацію цих завдань Верховною Радою України у 2002 р. прийнято Закон України “Про судоустрій України”, в якому завданням суду визначено забезпечення захисту гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства й держави.

Кримінально-процесуальний кодекс України, яким визначаються завдання, засади й порядок здійснення кримінального судочинства, має бути побудований відповідно до Конституції України та міжнародно-правових норм. Це дозволить уникнути беззаконня і свавілля, з тим щоб особи, винуваті у вчиненні злочинів, були викриті і понесли законну відповідальність, а жодна невинувата особа не була незаконно й безпідставно притягнута до кримінальної відповідальності. Але чинний КПК України в багатьох принципових концептуальних питаннях не відповідає приписам Конституції України та європейським стандартам і викликає необхідність приведення норм КПК у відповідність із Конституцією та міжнародно-правовими нормами.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, виконаних ученими-процесуалістами як України, так і країн СНД, у теорії і практиці є чимало дискусійних проблем. Наявність істотних недоречностей у кримінально-процесуальному законодавстві України, невідповідність його європейським стандартам, недостатня розробленість теоретичних положень, що характеризують сутність кримінально-процесуальної діяльності, дають усі підстави дійти висновку про нагальну потребу ґрунтовного комплексного наукового дослідження питань реформування кримінально-процесуального законодавства України, що й обумовлює актуальність теми

дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з планом наукових досліджень кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого і є складовою частиною цільової комплексної програми “Проблеми вдосконалення організації і діяльності суду та правоохоронних органів в умовах формування соціальної, правової, демократичної держави” (номер державної реєстрації 0186.0.099031).

За участю дисертанта були підготовлені пропозиції щодо змісту Закону України “Про судоустрій України”, проекту нового Кримінально-процесуального кодексу України, а також щодо внесення змін до чинного КПК України. Зміст і основні положення дисертаційного дослідження відповідають основним завданням здійснення правової реформи в Україні.

Мета і завдання дослідження. У роботі запропоновано модель Кримінально-процесуального кодексу, в якому найбільш повно й послідовно закріплюються положення Конституції України, міжнародних європейських стандартів у сфері кримінально-процесуальної діяльності, а це можливо лише завдяки комплексному дослідженню актуальних проблем сучасного кримінального судочинства, теоретичному обґрунтуванню і визначенню стратегічних напрямів реформування кримінально-процесуального законодавства держави, формулюванню у зв'язку з цим конкретних пропозицій з урахуванням положень Конституції України та європейських стандартів для забезпечення високої ефективності кримінального судочинства, покликаного реально забезпечувати права, свободи і законні інтереси фізичних, юридичних осіб і держави.

Для досягнення зазначеної мети ставилися такі завдання:

- здійснити аналіз фундаментальних положень кримінально-процесуальної теорії і визначити найбільш прийнятну для сучасної України форму (тип) кримінального процесу;
- на основі історико-правового дослідження розвитку кримінально-процесуального законодавства України на різних етапах її історії виявити тенденції і перспективи розвитку кримінального судочинства України;
- здійснити об'єктивний аналіз основних інститутів чинного кримінально-процесуального законодавства України, найголовніших положень останнього проекту КПК України з точки зору відповідності їх Конституції України та європейським стандартам;
- виробити науково обґрунтовані пропозиції, рекомендації щодо вдосконалення апробованих багаторічною практикою застосування сталих інститутів кримінально-процесуального права України у перебігу реформування кримінального права України в контексті європейських стандартів;
- накреслити шляхи впровадження в кримінально-процесуальне законодавство України таких новаційних інститутів, як заочне провадження у кримінальному судочинстві України,

відновлювальне правосуддя, що має стати складовою вітчизняного кримінального процесу;

- визначитися з проблемою запровадження в кримінальному судочинстві України суду присяжних.

Об'єктом дослідження є негативні й позитивні тенденції розвитку кримінально-процесуального законодавства і практики його застосування з урахуванням європейських стандартів охорони прав та інтересів людини у сфері кримінально-процесуальної діяльності, шляхи можливої і необхідної перебудови кримінального процесу України як публічно-змагального.

Предметом дослідження є сучасний стан законодавчої бази кримінального процесу України, вивчення його ефективності з позицій повноти охорони прав і законних інтересів суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності і перш за все – підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, розроблення процесуальних механізмів, які б забезпечували надійність охорони як інтересів суспільства, так і особи у сфері кримінально-процесуальної діяльності, розширення засади змагальності в окремих стадіях провадження у кримінальній справі.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації стала сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження.

Діалектичний метод використаний у процесі дослідження становлення й розвитку кримінально-процесуального законодавства у тісному зв'язку з соціально-економічним і політичним устроєм України.

Системно-структурний метод застосовано перш за все при визначенні структури дисертації, яка побудована за класичною схемою: теорія, історія, сучасний стан кримінального процесу України, пропозиції щодо корінної його перебудови. Така схема дослідження дозволяє дати вичерпну відповідь на визначені в дисертації питання.

Порівняльно-правовий метод застосовано при аналізі поглядів учених-процесуалістів стосовно багатьох інститутів кримінального процесу, а також у ході порівняння норм чинного кримінально-процесуального законодавства України та ряду відповідних норм інших зарубіжних країн.

Історико-правовий метод застосований щодо виявлення закономірностей розвитку кримінально-процесуального законодавства на різних етапах історії України, пошуку найбільш прийнятних для держави форм кримінального процесу.

Формально-юридичний метод застосовувався при визначенні змісту багатьох норм чинного КПК України, проекту цього Кодексу, що дозволило обґрунтувати і сформулювати авторські текстові доповнення й уточнення до цілої низки норм кримінально-процесуального законодавства України та проекту КПК України.

Статистичний метод використано для визначення стану справ у досудовому слідстві, інших стадіях кримінального процесу з метою запропонування адекватних пропозицій по вдосконаленню відповідних норм кримінально-процесуального права.

Емпіричну і нормативну базу дослідження складають закони й нормативно-правові акти України, що стосуються кримінального судочинства; міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, міжнародні угоди про взаємодопомогу з кримінальних справ; законодавство інших країн (ФРН, Франції, США та ін.); постанови Пленуму Верховного Суду України; статистичні дані МВС України про рівень злочинності та Верховного Суду України про стан здійснення судочинства в державі; узагальнення судової практики з питань застосування кримінально-процесуального законодавства, матеріали великої кількості кримінальних справ, у розгляді яких автор особисто брав участь; аналіз пропозицій суддів, соціологічних досліджень, проведених шляхом анкетування та інтерв'ювання.

Залежно від змісту питань, які досліджувалися в межах теми дисертації, методи дослідження використовувалися в їх взаємозв'язку, завдяки чому досягалася належна повнота їх висвітлення.

Теоретичне підґрунтя дисертації становить широке коло наукових праць не одного покоління вчених-процесуалістів як у галузі загальної теорії права, конституційного, кримінального права України, так і, безперечно, кримінально-процесуального права України, інших держав.

Автор виходив із того, що в наш час не втратила свого значення значна кількість розробок у галузі кримінально-процесуального права, що є здобутком таких дореволюційних учених, як Є. Васьковський, С. Вікторський, Б. Віленський, М. Вінавер, Л. Владимиров, Г. Джаншієв, Г. Даневський, В. Завадський, О. Кістяківський, А. Коні, І. Михайловський, М. Муравйов, М. Розін, П. Сергеїч, М. Сергієвський, С. Тригубов, Д. Тальберг, Л. Таубер, І. Фойницький та ін. Тому при написанні дисертації враховувалися наукові праці зазначених науковців.

Неможливо було здійснити дослідження багатьох питань теми дисертації без звернення до фундаментальних праць відомих правознавців колишнього СРСР та країн – членів СНД, перш за все В. Божьєва, О. Волколупа, К. Гуценка, Т. Добровольської, П. Елькінд, В. Єршова, З. Зінатулліна, Л. Зуся, П. Кудрявцева, О. Ларіна, П. Лупинської, А. Макаркина, О. Мізуліної, І. Мірошникова, Я. Мотовиловкера, І. Петрухіна, І. Перлова, М. Полянського, Н. Радутної, В. Савицького, М. Строговича, М. Чельцова, С. Шестакової та ін.

Найважливішою складовою теоретичної основи дисертаційного дослідження стали наукові праці багатьох відомих учених України: Ю. Аленіна, С. Альперта, М. Бажанова, О. Бандурки, Л. Богословської, Т. Варфоломеєвої, Вл. Гончаренка, Вол. Гончаренка, А. Дубинського, В. Зеленецького, О. Капліної, В. Коновалової, В. Лукашевича, О. Михайленка, М. Михеєнка, В. Молдована, В. Нора, Г. Омеляненко, М. Панова, Д. Письменного, А. Рівліна, Н. Сібільової, М. Сірого, В. Сташиса, В. Тація, В. Тertiшника, Г. Чангулі, В. Шепітька, В. Шибіка, О. Шило, М.

Шумила та ін. У полі зору дисертанта були також праці таких зарубіжних правників, як Ч. Беккарія, Д. Гом'єн, Б. Крамер, Гремі Р. Ньюмен, Х. Зера, Д. Карленд, Н. Крісті, Н. Бонналь, П. Соломон, Т. Оноре, Р. Ролкер, Д. Фрідман та ін.

Наукова новизна одержаних результатів окреслюється самою темою дисертації, а також сукупністю визначених завдань дослідження і засобів їх вирішення. У роботі вперше у вітчизняній науці кримінального процесу здійснено комплексний всебічний аналіз основних складових кримінального процесу України як минулих часів, так і сучасного періоду, що дозволило створити цілісну концепцію його докорінної перебудови в контексті європейських стандартів.

Автором досліджені з точки зору відповідності європейським стандартам визначення завдань кримінального судочинства, форма кримінального процесу України, законодавче забезпечення дізнання, досудового слідства, розгляду кримінальних справ у судах першої інстанції, в апеляційних судах, у касаційній судовій інстанції та в стадії виконання судових рішень, запропоновано шляхи розвитку кримінально-процесуального права України в контексті європейських стандартів.

Підсумком дослідження стали отримані дисертантом такі нові наукові результати:

1. Уперше досліджені тенденції розвитку національного кримінально-процесуального законодавства на підставі європейських стандартів кримінально-процесуальної діяльності і Конституції України і на цій підставі обґрунтовується висновок про те, що в Україні в цей час формується публічно-змагальне кримінальне судочинство, для якого характерним є чіткий розподіл кримінально-процесуальних функцій діяльності і забезпечення не формального, а фактичної рівноправності сторін, а також підкреслюється, що кримінально-процесуальні механізми захисту прав і свобод людини і громадянина є основним змістом національного публічно-змагального процесу, який формується.

2. З'ясовується співвідношення вимог публічності (імперативності) й диспозитивності в системі нормативного регулювання кримінально-процесуальної діяльності і підкреслюється, що імперативні вимоги не можуть тлумачитися як безправне підпорядкування підозрюваного, обвинуваченого, підсудного органам дізнання, досудового слідства та суду.

3. Розроблені підвалини кримінально-процесуальних механізмів, які найбільшою мірою забезпечують захист законних прав та інтересів учасників кримінально-процесуальної діяльності, доступність і дієвість судового контролю за діяльністю органів дізнання й досудового слідства.

4. Уперше здійснено аналіз кримінально-процесуального законодавства України на всіх етапах її історії і виявлено закономірність, сутність якої полягає в тому, що тільки правові інститути, яким притаманна публічно-змагальна форма кримінального процесу, спроможні реально забезпечити захист прав та законних інтересів людини і громадянина.

5. Розширення змагальної форми на кримінально-процесуальне провадження в судових стадіях

повинно розумно обмежувати ініціативність (активність) суду як органу правосуддя. У зв'язку з цим пропонується визначити неможливість порушення судом будь-якої кримінальної справи; визнання неправомірності інституту повернення судом кримінальної справи на додаткове розслідування, оскільки цей інститут є не тільки перешкоджає застосуванню міжнародних європейських правових норм і засад судочинства, а й істотно порушує права осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, надає функції правосуддя обвинувачувального характеру. Наведені додаткові аргументи на користь позиції, згідно з якою і суддя не повинен мати права на повернення кримінальної справи як на додаткове розслідування, так і прокурору для проведення слідчих дій.

6. Сформульовано нормативне положення про розширення змагальних засад на досудовому слідстві. Визначені правова сутність функцій слідчого судді, коло його прав та обов'язків, у зв'язку з чим розглядаються питання про правову сутність кримінально-процесуальної діяльності слідчого апарату і пропонується йменувати слідчого "судовим слідчим", що дає змогу переосмислення наглядових функцій прокурора за виконанням законів органами досудового слідства.

7. З'ясовується нормативний зміст такої риси змагальної форми кримінального процесу, як рівноправність сторін, і на цій основі пропонується низка законодавчих новел, які розширюють кримінально-процесуальну самостійність суб'єктів, які здійснюють кримінально-процесуальні функції обвинувачення і захисту.

8. Уточнено зміст деяких процесуальних дій, які обмежують конституційні права і свободи громадянина. У зв'язку з цим пропонується визначити нормативні межі правомірності втручання в особисте життя людини при провадженні окремих слідчих дій, зокрема при проведенні обшуку (у зв'язку з цим пропонуються правові критерії розмежування понять "житло", "проникнення в житло", "інше володіння особи"), зняття інформації з каналів зв'язку тощо.

9. З'ясовуються процесуальні умови використання в кримінальному судочинстві нових видів передачі інформації. Зокрема, запропоновано процесуальний механізм здійснення судочинства за допомогою відеоконференцзв'язку.

10. Розкривається процесуальна сутність поняття "доступ до правосуддя" як одна з умов розвитку змагальної форми кримінального судочинства, обґрунтовується висновок про нагальну потребу нормативного закріплення такої форми правосуддя, як відновлювальне правосуддя.

11. Доведено доцільність введення в КПК окремого розділу, в якому було б передбачено особливості заочного (за відсутності підсудного) судового розгляду кримінальної справи, який у даний час застосовується різними правовими системами світу і допускається з певними обмеженнями кримінально-процесуальним законодавством більшості держав.

12. Наведено додаткові аргументи щодо доцільності закріплення у КПК України процесуального порядку розгляду справи, в якому суддя при ухваленні судового рішення залишився з окремою думкою, апеляції, що надійшла після розгляду справи судом апеляційної

інстанції, оскарження вироку суду апеляційної інстанції тощо.

13. Обґрунтовано висновок про передчасність введення в кримінальний процес України суду присяжних в його англо-американському варіанті.

14. У роботі розроблено систему змін і доповнень як до чинного, так і до проекту КПК, які найбільшою мірою забезпечують розвиток процесуальних форм, іманентних публічно-змагальному процесу, зокрема, процесуального забезпечення конституційної вимоги “ніхто не може бути” меж допустимості “повороту до гіршого” на різних стадіях провадження у кримінальній справі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації положення, висновки, рекомендації, пропозиції є вагомим внеском у розвиток сучасної науки кримінального процесу, оскільки поглиблюють уявлення про правову природу основних інститутів кримінального процесу України, про їх реальний сучасний стан і характер у порівнянні з чинним кримінально-процесуальним законодавством розвинутих держав.

Отримані автором науково обґрунтовані результати можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій сфері – як підґрунтя для подальшого дослідження теоретичних питань, що стосуються форм кримінального процесу, його стадій, заочного провадження у кримінальному судочинстві України, відновлювального правосуддя як важливої складової кримінального процесу тощо;

- у законодавчій роботі – при внесенні необхідних змін і доповнень до чинного КПК України, при доопрацюванні проекту нового КПК України;

- у правозастосовній роботі – як орієнтир при здійсненні суб’єктами кримінального процесу їхніх функцій;

- у навчальному процесі – при написанні підручників і посібників з навчальних курсів “Кримінальний процес України”, “Судоустрій України”, під час викладання зазначених дисциплін у вищих юридичних навчальних закладах освіти України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації апробовані автором під час виконання й обговорення її на засіданні кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

Результати дослідження доповідалися на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, симпозіумах, семінарах, “круглих столах” тощо, зокрема: на конференції “Конституція України – основа модернізації держави та суспільства” з доповіддю “Конституційно-правові засади становлення судової системи в Україні” (Харків. 21-22 червня 2001 р.); на засіданнях Вченої Ради Інституту держави і права ім. В.М.Корецького з доповіддю “Теоретичні і практичні проблеми судоустрою України” (Київ. 24 червня 2003 р.) та доповіддю “Проблеми розвитку кримінально-процесуального законодавства України та практики його застосування” (Київ. 22 квітня 2004 р.); на Міжнародних конференціях: “Гуманізація кримінального

судочинства” з доповіддю “Застосування видів покарань, не пов’язаних з позбавленням волі, у кримінальному судочинстві” (Київ. 16-17 травня 2002 р.); “Європейський суд з прав людини та українське судочинство: питання взаємодії” з доповіддю “Конвенція про захист прав і основних свобод людини в національній судовій практиці” (Київ. 18-19 листопада 2003 р.); на науково-практичних семінарах в Академії суддів України

Результати дослідження впроваджені у науково-дослідну роботу та навчальний процес у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого, на юридичних факультетах Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка і Національної академії державної податкової служби України, на факультеті правничих наук Національного університету “Києво-Могилянська академія”, на кафедрі загальнотеоретичних дисциплін Академії суддів України, використовуються під час розробки й обговорення законопроектів, що стосуються вдосконалення кримінального права і судочинства України, враховуються при підготовці проектів постанов Пленуму Верховного Суду України, використовуються суддями в процесі здійснення судочинства.

Публікації. Основні наукові результати дисертаційного дослідження опубліковані автором в особистій монографії, 32 наукових статтях, надрукованих у провідних наукових фахових виданнях України та 4 тезах наукових доповідей.

Структура роботи обумовлена її метою та завданнями і складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять 22 підрозділи, висновку, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 449 аркушів, із яких основний текст – 399 аркушів. Список використаних джерел містить 483 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, визначаються мета, завдання й методи дослідження; ступінь наукової розробки теми; висвітлюється зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначаються наукова новизна і практичне значення одержаних результатів дослідження, вказуються конкретні форми їх апробації і впровадження в законодавчу і практичну діяльність по здійсненню кримінального судочинства.

Перший розділ “Основні положення перебудови кримінального процесу України в контексті європейських стандартів” складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. “Європейські стандарти перебудови кримінального процесу України як галузі права” розглядається одне з основних і дискусійних питань кримінально-правової теорії про сутність і поняття кримінального процесу, звертається увага на наявність безлічі варіантів визначення поняття кримінального процесу.

Автор акцентує увагу на тому, що в юридичній літературі часто змішувалися поняття “кримінально-процесуальне право” і “кримінальний процес”, проте кримінальне право стосовно кримінального процесу є первинним, а процес щодо цього права – вторинним. Визначення кримінально-процесуального права як самостійної галузі правової системи давали вчені як дореволюційного і радянського часів (С. Вікторський, П. Елькінд, М. Строгович), так і пострадянського періоду (Ю. Грошевий, М. Михеєнко).

Звертаючи увагу на розбіжності у визначеннях поняття “кримінально-процесуальне право”, дисертант вважає, що при його формулюванні необхідно враховувати ту обставину, що у ХХ ст. світове співтовариство дійшло висновку, що головним напрямом розвитку суспільства є насамперед захист людини, її життя і здоров'я, майна, честі й гідності, її прав і свобод. Тому при визначенні наукового поняття “кримінально-процесуальне право” слід обов'язково акцентувати увагу на такій його складовій, як захист прав і свобод людини і громадянина.

Кримінально-процесуальне право має свої предмет і метод правового регулювання, які є підставами (критеріями) для виділення права в окрему самостійну галузь. Предмет і метод кримінально-процесуального права досліджували П. Елькінд, Л. Зусь, В. Шпильов, Ю. Грошевий та ін. Автор аналізує думки вчених щодо визначення цих понять. Кримінально-процесуальне право, як самостійна галузь права, є поліструктурним, тобто має внутрішню будову (структуру). Його елементами є процесуальні норми і процесуальні інститути. Звертається увага на те, що в науці кримінального процесу з урахуванням способу правового впливу з кримінально-процесуальних норм виокремлюють такі, що зобов'язують, уповноважують чи забороняють. Здобувач обґрунтовує висновки, що його джерелами мають бути: Конституція України; Кримінально-процесуальний кодекс України; закони, якими вносяться зміни й доповнення до КПК; міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, розглядається проблемним співвідношення імперативності та диспозитивності як методів правового регулювання.

У підрозділі 1.2. “Завдання кримінального судочинства України в контексті європейських стандартів” звертається увага на те, що попри внесення до КПК численних істотних змін і доповнень, його норми все ще не зазнали ревізії з точки зору його відповідності положенням Конвенції про захист прав людини та основних свобод, інших міжнародних договорів у цій сфері і ще багато в чому суперечить інтересам захисту основних прав і свобод людини.

Автор обґрунтовує нагальну потребу у прийнятті нового КПК, в якому процедура розгляду кримінальних справ забезпечувала б кожній людині захист її прав і законних інтересів.

Пропонується закріпити в новому КПК такі основні завдання кримінального судочинства: регулювання процесуального порядку викриття осіб, винуватих у вчиненні злочинів, притягнення їх до відповідальності та справедливе покарання; регулювання процесуального порядку звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили суспільнонебезпечні діяння, у передбачених

законом випадках; регулювання процесуального порядку викриття осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння у неповнолітньому віці або в стані неосудності, і застосування до них передбачених законом заходів; захист особи від безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності і недопущення засудження невинуватих або застосування до них примусових заходів; захист особистої свободи особи, її майна, честі, гідності, інших прав і законних інтересів, а також державних інтересів та інтересів і прав юридичних осіб. Висловлені автором думки щодо завдань кримінального судочинства знайшли своє відображення в проекті нового КПК (ст. 2).

У підрозділі 1.3. “Функції кримінального процесу України в контексті європейських стандартів” зазначається, що поняття і зміст кримінально-правової функції є дискусійними. Різними є точки зору щодо поняття кримінально-процесуальних функцій. Автор вважає найбільш вдалим визначення поняття кримінально-процесуальної функції, сформульоване Ю. Грошевим, як “виражені у законі основні напрями професіональної діяльності, що здійснюються з метою реалізації завдань кримінального судочинства суб’єктами, уповноваженими на ведення процесу або наділеними правами для активної участі у справах, з метою захисту своїх законних інтересів”.

У науці кримінально-процесуального права немає також єдності думок щодо системи кримінально-процесуальних функцій. Одні дослідники (Я. Мотовиловкер, В. Савицький, М. Строгович та ін.) вважають, що в кримінальному процесі існує три основні кримінально-процесуальні функції: обвинувачення (кримінального переслідування), захисту і вирішення справи, а інші фахівці (Ю. Грошевий, П. Елькінд, Р. Рахунов) крім цих називають ще й інші кримінально-процесуальні функції. Дисертант вважає, що для зняття багатьох питань з цієї проблеми слід чітко й недвозначно закріпити у КПК вказівку про конкретну форму кримінального процесу (змагальну, змішану) і потім вибудувувати Загальну й Особливу його частини; при цьому необхідно врахувати багато чинників реального життя (зокрема, фінансові можливості держави при проведенні радикальної реформи кримінального процесу, рівень і тенденції злочинності тощо), а також всього величезного наукового потенціалу, накопиченого наукою кримінально-процесуального права.

У підрозділі 1.4. “Основні загальноприйняті принципи кримінального процесу в Європі та їх імплементація в українське законодавство” визначаються поняття “європейські стандарти”, “європейські стандарти демократії”, “європейські стандарти прав людини”, процес додержання яких тісно переплітається з кримінальним судочинством, його принципами. Без глибокого і всебічного дослідження принципів кримінального процесу неможливе пізнання самої суті кримінального процесу, закономірностей становлення, перспектив його розвитку. Принципам кримінального процесу присвячено багато праць учених радянського й пострадянського періодів. Дисертант також досліджував цю проблему, і певна частина його пропозицій врахована при внесенні істотних змін до законодавства про судоустрій та до кримінально-процесуального

законодавства України: в Закони України “Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України” від 21.06.2001 р. та від 12.07.2001 р., “Про судоустрій України” від 07.02.2002 р. Цими законами внесено багато новацій у кримінальний процес України: відроджена апеляція, здійснено реформування касації, внесені суттєві доповнення і зміни до нормативного змісту таких принципів процесу, як змагальність, публічність, всебічне, повне й об’єктивне дослідження обставин справи, гласність судового розгляду справи, безпосередність.

Особливого значення набула така конституційна засада кримінального судочинства, як змагальність. У дослідженні розкриваються сутність і значення цієї засади, її правова природа. Аналізуються дослідження вченими процесуалістами, як щодо засад кримінального судочинства взагалі і змагальності, зокрема, зроблені такими В. Бібіло, І. Лобойко, В. Савицький, М. Строгович, В. Шибіко та ін.

Автор доходить висновку, що сьогодні перед вченими і практиками України постає питання про найбільш повне втілення в кримінально-процесуальному законодавстві України надзвичайно принципової для кримінального процесу конституційної вимоги змагальності. Для цього в першу чергу необхідно чітко й недвозначно визначитися з формою кримінального процесу, яка в нинішніх умовах перехідного періоду найбільше підходить для України. Головним вектором у виборі форми кримінального процесу може бути лише той, що спрямований у бік змагальності, якій найбільше відповідає демократична модель кримінального процесу. Пропозиції дисертанта про необхідність законодавчого визначення, що розгляд справ у всіх судах відбувається на засадах змагальності, втілено у ст. 16¹ чинного КПК і пропонується закріпити у п. 15 ст. 7 проекту КПК, з огляду на те, що змагальна форма процесу є однією із загальноприйнятих форм кримінального процесу в Європі.

Сутність змагальності відповідно до чинного КПК полягає в тому, що при розгляді справи в суді функції обвинувачення, захисту і вирішення справи не можуть покладатися на одну й ту ж особу. У поняття “засади змагальності” включаються такі елементи (ознаки), як поділ основних кримінально-правових функцій (обвинувачення, захист, вирішення справи); процесуальна рівноправність сторін; обмеження активної ролі суду в кримінальному процесі. Акцентується увага на тенденції побудови кримінального процесу України у змагальній формі не лише в центральній стадії процесу – судовому розгляді, а й на його досудових стадіях і стадії виконання судових рішень. Саме під кутом змагальності і слід визначати законодавчий механізм кримінально-процесуальних функцій, виходячи з конституційного положення про те, що людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Другий розділ “Розвиток кримінально-процесуального законодавства на різних етапах історії України” складається із семи підрозділів. Автор на підставі аналізу численних наукових праць І. Бойка, М. Володимирського-Буданова, В. Гончаренка, П. Музиченка, А. Пашука, І. Петрова, Н. Сизої, А. Ткача, І. Фойницького, Р. Хачатурова, М. Чельцова-Бебутова та багатьох

інших учених досліджує процес становлення й розвитку кримінально-процесуального законодавства в перші століття української державності за доби існування Русі, за часів перебування українських земель у складі Литви, Польщі, Речі Посполитої, у період визвольної війни 1648-1654 рр. та автономії України у складі Росії (друга половина XVII – XVIII ст.), перебування України у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій, відродження й розбудови української державності (1917-1920 рр.) і в радянський період, а також після проголошення незалежності України.

Здійснено поглиблений аналіз основних джерел кримінально-процесуального права: звичаєвого права, Руської Правди, Судебника Казимира IV 1468 р., статутів, збірників магдебурзького права, Литовських статутів, гетьманських універсалів, “Прав, за якими судиться малоросійський народ”, Зводу законів Російської імперії 1832 р., судових статутів Олександра II 1864р., КПК УСРР 1922 р. та 1927 р., “Положення про судоустрій УСРР” 1929 р., Закону про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік 1938 р., Закону про судоустрій Української РСР 1960 р. та КПК УРСР 1960 р.

Зазначається, що в усі часи простежується тенденція на вдосконалення кримінального процесу.

Звертається увага на те, що після проголошення незалежності “Концепцією судово-правової реформи в Україні”, прийнятою 28 квітня 1992 р., започатковано проведення судово-правової реформи і накреслено її основні завдання. Подією надзвичайної ваги стало прийняття Конституції України, у ст. 129 якої закріплені засади судочинства. Демократичні засади судочинства були значно посилені Законом України від 7 лютого 2002 р. “Про судоустрій України”.

Оцінюючи значення змін і доповнень до КПК 1960 р., автор підкреслює, що найбільш істотними з них є посилення ролі суду в забезпеченні засад недоторканності особи, її житла, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, змагальності, забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному й засудженому права на захист, презумпція невинуватості та низки інших, створення апеляційної інстанції й відповідного провадження, надання касаційному оскарженню прийнятих судом процесуальних рішень нової процесуальної форми, зміна процесуальної форми, що регулює перегляд судових рішень у порядку виключного провадження.

Третій розділ “Шляхи вдосконалення кримінального процесу на окремих етапах кримінально-процесуальної діяльності в контексті європейських стандартів” складається із шести підрозділів.

У підрозділі 3.1. “Кримінально-процесуальне забезпечення дізнання і досудового слідства та його відповідність європейським правовим нормам” розглядається процесуальний порядок провадження у кримінальних справах у стадії дізнання й досудового слідства.

На підставі аналізу норм, що регулюють порядок порушення кримінальної справи як

початкової стадії кримінального процесу, з якої, власне, і починається кримінальний процес у кожній конкретній справі, здобувач формулює загальні правила її порушення, яких повинні дотримуватися всі органи й посадові особи, уповноважені приймати таке рішення: 1) це може зробити лише належний суб'єкт; 2) за наявності передбачених законом приводів і достатніх для цього підстав; 3) лише за відсутності передбачених ст. 6 КПК обставин, що виключають провадження у справі; 4) тільки на підставі ретельно перевірених фактичних даних; 5) за фактом учиненого злочину; 6) рішення про порушення кримінальної справи повинно охоплювати всі виявлені на момент його прийняття епізоди злочинної діяльності і всіх причетних до неї осіб; 7) прийняття такого рішення має бути своєчасним і обов'язково в межах установлених законом строків; 8) таке рішення не може ставитися в залежність від можливості (чи неможливості) розкрити злочин, від позиції потерпілого, фізичних або юридичних осіб, які заявили (повідомили) про вчинений злочин чи той, що готується; 9) рішення про порушення кримінальної справи в будь-якому випадку повинно бути оформленим документально в особливому процесуальному акті, який спеціально вноситься для констатації факту, змісту й наслідків прийнятого рішення. Крім того, для деяких злочинів існують ще й спеціальні правила порушення кримінальних справ, зокрема для злочинів, передбачених у ч. 1 ст. 27 КПК. Висловлюється думка, що цю стадію в досудовому провадженні слід назвати "Перевірка і вирішення заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини". Дисертант спростовує висновки деяких правознавців, що до загальних правил порушення кримінальної справи належить те, що на момент прийняття рішення про це кримінально-правова кваліфікація злочинного діяння повинна бути не вірогідною (приблизною), а достовірною і, більше того – істинною. На думку автора, слід вважати неправильною практику визнання "достатніми даними, які вказують на наявність ознак злочину" виключно всієї інформації, що достовірно свідчить про всі елементи складу злочину. Це призводить до намагань на початковій стадії кримінального процесу вирішити невластиве їй завдання: встановити всі елементи складу злочину, зібрати й перевірити доказову інформацію.

У роботі обґрунтовується доцільність закріплення у новому КПК наступних правил:

1) кримінальна справа порушується лише за фактом злочинного діяння (діянь) незалежно від того, чи відома особа, яка його вчинила; 2) в окремих складних ситуаціях кримінально-правова кваліфікація діяння при порушенні кримінальної справи може бути вірогідною; 3) факт порушення кримінальної справи за одним із злочинних діянь має давати право на розслідування всієї сукупності злочинів.

Дисертантом ґрунтовно досліджуються питання щодо строків проведення перевірки заяви, повідомлення про вчинений злочин ф розв'язання питань, пов'язаних із порушенням кримінальної справи, проведення дізнання; акцентується увага на потребі забезпечення розумності цих строків, як того вимагають європейські стандарти; обґрунтовується необхідність передбачити більш тривалі

строки, ніж у чинному КПК.

Досліджуючи питання оскарження до суду дій і постанов органів дізнання, слідчого і прокурора, автор виявив суперечності й алогізми, допущені законодавцем при формулюванні статей 110, 234, 236 КПК щодо можливості оскарження постанов слідчого та прокурора. Зокрема, хоча законом і не передбачено оскарження постанови про зупинення досудового слідства, заінтересовані особи (з урахуванням вимог ст. 55 Конституції України) вправі звернутися зі скаргою до суду. Можливі й інші ситуації, коли потрібно невідкладне втручання суду в діяльність органів дізнання, слідчого, прокурора. Це потребує внесення відповідних змін і доповнень до КПК. За правилами, передбаченими КПК, мають розглядатися скарги на висновки прокурора у справах про реабілітацію жертв політичних репресій, порядок їх розгляду судами необхідно передбачити в окремому розділі.

Уперше в Україні аналізуються роль і місце понятих у кримінальному процесі. Цьому інституту раніше не приділялося належної уваги, не досліджувалися його сутність, а також явища, що породжуються його існуванням, обґрунтовується висновок, що інститут понятих у кримінальному процесі перебуває у протиріччі з низкою обставин, у тому числі зі здоровим глуздом (участь понятих у слідчих діях, які проводяться відкрито і гласно, за участю прокурора, захисника, представника потерпілого тощо). На підставі аналізу досвіду держав Європи, практики Європейського суду автор пропонує змінити підхід до інституту понятих, виключити обов'язковість їх участі при провадженні огляду, пред'явленні осіб і предметів для впізнання, відтворенні обстановки й обставин події та опису майна, проведенні обшуку особи. Поняті мають залучатися лише тоді, коли про це клопоче заінтересована особа або коли цього вимагають обставини справи. У новому КПК пропонується: дати визначення терміна "понятій", зазначити хто ним може бути, права й обов'язки понятого, надати заінтересованим особам право його відводу, передбачити відповідальність останнього за відмову брати участь у проведенні слідчої дії без поважних причин та за умисну необ'єктивність, а також вирішити інші питання, що стосуються понятих.

Результати дослідження свідчать про наявність недоліків законодавства, що регулює проведення досудового слідства. Найважливішим принциповим недоліком досудового слідства автор вважає розшукне начало, яке пронизує всю цю стадію процесу від початку до кінця і суперечить засаді змагальності сторін. Розшукний характер досудового слідства проявляється в потрібній ролі, яка закріплена за слідчим (*судді*, оскільки він оцінює докази, діяння і приймає суто судові рішення; *обвинувача*, бо його обов'язком є обвинувачення підозрюваного, обвинуваченого, *захисника*, оскільки на нього законом покладена й захисна функція). Таке становище слідчого, коли він виконує функції обвинувачення й захисту, передбачено і проектом нового КПК, що фактично ліквідує принцип змагальності на досудових стадіях процесу.

Підкреслюється необхідність прийняття закону, яким би врегульовувалися проблеми, пов'язані зі статусом слідчого, і визначалося, що слідчий є дослідником і шукачем істини, а також представником судової влади з усіма притаманними суддям гарантіями незалежності й самостійності.

У підрозділі 3.2. “Судовий контроль у стадії дівзнання та досудового слівдства у світлі європейських стандартів” розкривається сутність судового контролю, в процесі якого суди мають забезпечити такий рівень законності, обгрунтованості і справедливості рішень, що приймаються в процесі досудового провадження, який би відповідав європейським стандартам.

Підтримується визначення М.О. Колоколовим поняття судового контролю як особливого, самостійного виду судової діяльності, який спрямований на забезпечення прав, свобод людини і громадянина, а також на їх захист і негайне поновлення у випадку, якщо в заінтересованих осіб виникли підстави вважати, що їх права і свободи органом дівзнання, дівзнавачем, слівдчим або прокурором порушені, а законні інтереси проігноровані. Досліджуються форми й напрями здійснення судового контролю і робиться висновок, що чинним законодавством повноваження суду з контролю дівзнання та досудового слівдства обмежується двома напрямками: а) здійснення контролю за тими процесуальними діями (бездіяльністю) і рішеннями органу дівзнання, слівдчого, прокурора, якими обмежуються чи ущемлюються найбільш значимі конституційні права і свободи людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканість, судовий захист, недоторканність житла чи іншого володіння особи, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції чи інформації); б) здійснення контролю за тими рішеннями органу дівзнання, слівдчого, прокурора, якими завершується провадження у кримінальній справі на досудових стадіях кримінального процесу (відмова в порушенні справи та її закриття), і в межах цих напрямів може вдосконалюватися інститут судового контролю. Звертається увага на те, що Конституцією і кримінально-процесуальним законодавством суд не наділений правом нагляду за додержанням законів органами досудового слівдства і не може давати вказівки про проведення тих чи інших слівдчих дій та прийняття слівдчих рішень у той час, коли кримінальна справа знаходиться у провадженні слівдчого. Прийняття судами до розгляду і розгляд скарг на процесуальні дії (бездіяльність) чи рішення органу дівзнання, слівдчого, прокурора у конкретній кримінальній справі на стадії досудового слівдства неминуче призведе до обмеження процесуальної незалежності слівдчого, зведе нанівець потребу у відомчому контролі за розслідуванням справи з боку керівника слівдчого підрозділу й у прокурорському нагляді й означатиме, що суди можуть брати на себе функції прокурора.

Досліджуючи питання судового контролю та процесуального забезпечення дій посадових осіб органів дівзнання і досудового слівдства при проведенні обшуку (огляду) житла та іншого володіння особи, виїмки в них, накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з каналів зв'язку,

автор аналізує міжнародно-правові норми, норми Конституції, КПК України та зарубіжних держав, практику Європейського суду з прав людини і доходить висновку, що норми Основного Закону та КПК України відрізняються від формули, передбаченої ч. 2 ст. 8 Європейської конвенції з прав людини, в якій не йдеться про інше володіння особи; у Конституції, КК і КПК України немає визначення поняття “житло”, а в цивільному і житловому праві, а також у судовій практиці це поняття визначається по-різному. Тому автор дає своє визначення поняття “житло” у кримінально-процесуальному розумінні. Виходячи з того, що складним і неоднозначним є поняття “володіння”, дисертант зазначає, що воно повинно мати чітке законодавче визначення, і формулює його. На підставі здійсненого аналізу обґрунтовується необхідність вирішення в новому КПК питання про заборону незаконного проникнення до житла чи іншого володіння особи з метою виїмки; розкривається зміст понять “невідкладність випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи без постанови слідчого судді”, “незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи”; передбачається порядок отримання відповідного дозволу на проведення слідчих та оперативнорозшукових дій, пов’язаних із проникненням до житла та іншого володіння особи, а також порядок проведення цих дій; визначається поняття “місце провадження слідства”; передбачається судовий контроль за здійсненням таємного стеження, встановленням і закріпленням різного виду пристроїв у житлі, автомобілі, на одязі тощо для стеження за особою. У дослідженні розкривається зміст *незаконності* проникнення до житла чи іншого володіння особи і *законного проникнення*, наводиться перелік виключних, невідкладних випадків, коли проведення огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку та виїмки не може зволікатися. У зв’язку з наданням можливості особі, в якій проведено обшук подати апеляцію пропонується у КПК окреслити коло цих осіб, а також зазначити, яке саме рішення повинно приймати апеляційний суд за апеляцією.

У підрозділі 3.3. “Окремі положення Європейської конвенції з прав людини та кримінально-процесуальне забезпечення розгляду кримінальних справ у судах першої інстанції” звертається увага на надзвичайно велике значення, яке надається процесуальному порядку провадження у кримінальних справах, висвітлюються найбільш проблемні питання, що виникають у судовій практиці, й наводяться конкретні шляхи їх розв’язання.

Так, надзвичайно складні проблеми постали перед правосуддям із введенням інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення. У зв’язку з цим викладаються суть і всі нюанси цього інституту, наводяться істотні ознаки відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в кримінальному процесі, виділяються два різновиди такої відмови від обвинувачення (повна і часткова) і дається їх визначення. Пропонується в новому КПК визначити дії суду, якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілого чи його представника в судовому засіданні немає (у зв’язку зі здійсненням щодо потерпілого заходів безпеки або коли його місцезнаходження невідомо), якщо у справі є кілька потерпілих і одні

погоджуються з прокурором, а інші – ні. Пропонується передбачити в новому КПК можливість відмови прокурора від державного переслідування осіб, щодо яких порушується питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру; визначити правову природу постанови прокурора про відмову від підтримання державного обвинувачення, винесеної в суді, передбачити, що вона може бути переглянута; запровадити можливість скасування такої постанови прокурора й ухвали (постанови) суду про закриття справи в апеляційному чи касаційному порядку за певних умов, а також можливість перегляду постанови прокурора й рішення суду за нововиявленими обставинами.

На підставі аналізу норм КПК, якими передбачено порядок повернення кримінальних справ на додаткове розслідування, автор висловлює думку, що це питання є теоретично не обґрунтованим і таким, що йде в розріз зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Дисертант аргументує висновок, що повернення судом справи на додаткове розслідування – це яскравий прояв упередженості суду, на яку він не має права, що цей інститут не відповідає завданням розкриття злочину, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону в розумні строки, а, навпаки, спонукає до тяганини й безвідповідальності. Повертаючи за власною ініціативою справу на додаткове розслідування у зв'язку з неповнотою дізнання чи досудового слідства, суд тим самим ініціює продовження слідчої діяльності з обґрунтування обвинувачення і виконує невластиву йому функцію обвинувачення, фактично вступає в процесуальні відносини зі слідчим, хоча за логікою положень КПК він повинен мати такі відносини лише з прокурором.

У дослідженні розкриваються чинники, що негативно впливають на оперативність правосуддя, звертається увага на відсутність правового механізму, який би спонукав суд, суддю до якісного розгляду справ у розумні строки відповідно до європейських стандартів.

В дисертації комплексно й системно аналізуються підстави для закриття кримінальної справи, передбачені положеннями КПК і КК, обґрунтовується висновок про необхідність закріпити в новому КПК процедуру, за якою суд повинен розглядати справу, що надійшла з постановою про її закриття, а також при декриміналізації діяння, при відмові Верховною Радою України в наданні згоди на притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності, у випадку амністування особи, яка вчинила злочин (законодавство з питань амністій в Україні недосконале). Звертається увага на необхідність усунення суперечностей і непослідовностей положень окремих норм закону (ч. 3 ст. 11¹ КПК і ч. 3 ст. 49 КК, ч. 3 ст. 11¹ КПК і ч. 3 ст. 7¹ КПК).

У підрозділі 3.4. “Відповідність процесуального забезпечення розгляду кримінальних справ в апеляційних судах загальним принципам європейського права” розкривається сутність апеляційного провадження.

У дисертації вперше в Україні здійснено системне дослідження питань, що стосуються апеляційного перегляду кримінальних справ, і розроблені пропозиції щодо застосування норм глав

29, 30 КПК. Аналізується проблема реалізації права заінтересованої особи на перевірку судового рішення іншим складом суду, звертається увага на те, що окремі норми КПК у практичному їх застосуванні судами й суддями викликають певні непорозуміння, а також на інші проблеми апеляційного провадження і пропонуються шляхи їх вирішення. Наголошується на необхідності швидшого створення Апеляційного суду України для перевірки судових рішень апеляційних судів, постановлених ними як судами першої інстанції. Оскільки багато запитань виникає при застосуванні п. 3 ч. 2 ст. 347 КПК, на підставі аналізу норм КПК наводиться перелік постанов місцевих судів, на які може подаватися апеляція та які не підлягають оскарженню, і пропонується вирішити цю проблему в законодавчому порядку. Слід надати право заінтересованим особам оскаржувати постанови про направлення справ за підсудністю, а прокурорам вносити на них подання, оскільки порушення правил підсудності є підставою для скасування вироку. Звертається увага на неузгодженості й суперечності в законі щодо можливості подачі апеляції на постанову судді про надання дозволу на проведення окремих оперативно-розшукових заходів.

Положення п. 8 ст. 384 КПК, згідно з яким прокурор-апелянт, котрий затверджував обвинувальний висновок, обмежується тією позицією, яку займав прокурор, який брав участь у суді першої інстанції, завдає шкоди правосуддю і суперечить положенням ст. 25 КПК. Обґрунтовується висновок, що Генеральний прокурор, прокурор обласної та рівної ланки, прокурор, котрий затверджував обвинувальний висновок, повинні мати право скасовувати чи змінювати постанову про відмову від обвинувачення, винесену прокурором, який брав участь у судовому засіданні, якщо вона суперечить закону, і звертатися в апеляційну або касаційну інстанцію щодо скасування чи зміни відповідного судового рішення про закриття справи.

Суперечливими є правила про ознайомлення засудженого з матеріалами справи протягом строку, встановленого для подання апеляції (статті 394, 395 КПК). Обґрунтовується положення, що неознайомлення з протоколом судового засідання не є перешкодою для подання апеляції.

У роботі висвітлені питання, що стосуються обсягу перевірки справи апеляційним судом, повноважень апеляційного суду, прийняття рішення і, зокрема, ухвалення вироку після скасування вироку суду першої інстанції. Пропонується внести зміни до глави 30 КПК і передбачити можливість додаткового розгляду справи в апеляційній інстанції у випадках надходження нової апеляції, а також передбачити порядок розгляду окремої думки судді.

Досліджуючи норми стосовно обов'язковості явки засудженого чи виправданого в суд апеляційної інстанції, здобувач не погоджується з пропозицією щодо застосування заходів примусу до засудженого, котрий не перебуває під вартою, і виправданого, який не бажає з'являтися в апеляційний суд, оскільки це є неправомірним, не передбачено законом і погіршує їх становище.

У підрозділі 3.5. “Процесуальне забезпечення розгляду кримінальних справ у касаційному порядку та в порядку виключного провадження – практична реалізація права на ефективний

захист” детально аналізується процесуальне законодавство, що регулює розгляд кримінальних справ у касаційному порядку та в порядку виключного провадження. Звертається увага на те, що в одній главі КПК в одних і тих же статтях урегульовані надто різні правовідносини касаційного перегляду справ, судові рішення в яких не набрали законної сили, і справ, судові рішення в яких набрали законної сили (глава 31 КПК).

Законодавець обмежив коло прокурорів, які мають право вносити касаційне подання на судові рішення, що не набрали законної сили (прокурор, який брав участь у розгляді справ судом першої інстанції, та прокурор який затвердив обвинувальний висновок). Разом із тим доповнити, змінити або відкликати подання прокурора крім цих прокурорів мають право також Генеральний прокурор і його заступники, прокурори областей та прирівняні до них і їх заступники в межах їхніх повноважень незалежно від участі в розгляді справи. Дисертант вважає: оскільки вищестоящий прокурор має право на зміну, доповнення чи відкликання касаційного подання, він повинен мати право й на його внесення, що спростило б і прискорило процес касаційного перегляду справи. Відповідно до ч. 4 ст. 384 КПК прокурору, який затвердив обвинувальний висновок, не надано право подати касаційне подання на судові рішення, що набрали законної сили. Це є недоліком закону, тому до нього належить внести відповідні корективи.

У дослідженні обґрунтовується пропозиція про необхідність обмеження певним строком внесення змін та доповнень до касаційної скарги (подання) чи її відкликання з метою як погіршення, так і покращення становища засудженого. Звертається увага на неточності й суперечності, які є у статтях 383, 384 КПК, щодо визначення осіб, які мають право подати касаційні скарги, зокрема, на порушення засад судочинства – рівності громадян перед законом і судом, тим, що не надано право звертатися до касаційного суду за захистом своїх прав обвинуваченому, його законному представникові й захисникові, законним представникам та захисникам осіб, щодо яких застосовані примусові заходи виховного й медичного характеру, хоча таке право надано прокурору.

Вноситься пропозиція конкретизувати ч. 5 ст. 384 КПК в частині строків, прав та обов’язків учасників процесу при ознайомленні в суді з матеріалами справи для вирішення питання про внесення касаційної скарги чи подання. Пропонується усунути розбіжності, що є у статтях 87 і 88 КПК, які стосуються кола осіб, яким суд повідомляє про складання протоколу судового засідання.

Аналізуючи положення ст. 391 КПК щодо виклику засудженого в судове засідання за наявності його клопотання про це, автор зазначає, що ця норма є недосконалою, створює напруженість у роботі суду касаційної інстанції, і пропонує встановити, що клопотання засудженого, який тримається під вартою, про виклик його в суд касаційної інстанції подається лише в межах строку на касаційне оскарження. Дисертант наголошує на необхідності широко впроваджувати технічні засоби, що дозволяють забезпечувати проведення судового процесу в режимі відеоконференцз’язку для дистанційної участі засуджених у касаційних судових засіданнях з

використанням комп'ютерів та засобів телекомунікації.

На підставі аналізу положень ст. 397 КПК щодо можливості скасування в касаційному порядку обвинувального вироку у зв'язку з необхідністю застосувати закон про більш тяжкий злочин або суворіше покарання чи виправдувального вироку, пропонується встановити строк, у межах якого може бути скасовано таке судове рішення, надати право касаційному суду у визначених законом випадках давати доручення органам досудового слідства й суду на проведення певних дій для усунення прогалин слідства або перевірки даних, зазначених у касаційній скарзі (поданні), наголошується на доцільності розширити підставити для скасування чи зміни судового рішення (статті 370-372 КПК) й передбачити можливість скасування або зміни ухвали й постанови апеляційного суду, постановлених ним як судом першої інстанції, про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, ухвалених при однобічному, неповному дізнанні, досудовому чи судовому слідстві або невідповідності висновків суду фактичним обставинам справи, а також ухвали такого суду про направлення справи на додаткове розслідування.

В роботі здійснено аналіз кримінально-процесуальних норм, якими регламентується порядок розгляду справ у порядку виключного провадження, вказано рекомендації щодо забезпечення правильного застосування закону. Зазначається, що у КПК не передбачено порядку провадження за клопотанням про перегляд судового рішення в порядку виключного провадження у Верховному Суді України. Тому автор викладає своє бачення процедури розгляду клопотань, витребування й перегляду кримінальних справ; його пропозиціями користуються судді Верховного Суду України.

Звертається увага й на те, що в порядку виключного провадження Верховному Суду України надано право виправляти помилки судів не з усіх підстав, передбачених ст. 367 КПК. Неможливість у виключному порядку скасувати судові рішення місцевого суду, постановлене при однобічному й неповному дізнанні, досудовому й судовому слідстві, може призвести до спрощень у розслідуванні й судовому розгляді справ як у судах першої інстанції, так і в апеляційних судах і як наслідок – до масового порушення законності, що є надзвичайно небезпечним.

У підрозділі 3.6. “Кримінально-процесуальне провадження в стадії виконання судових рішень” дисертант підкреслює, що завершальною стадією судового процесу у кримінальних справах є виконання вироку, ухвали, постанови. Своєчасне, повне, точне й безумовне виконання судового рішення підвищує його ефективність, сприяє виконанню завдань кримінального судочинства, утвердженню законності в державі. У зв'язку з цим в дисертації досліджується завдання цієї стадії кримінального процесу і підкреслюється, що обов'язковою умовою виконання судового рішення у кримінальній справі є набрання ним законної сили. Строки набрання судовим рішенням чинності визначаються ст. 401 КПК, однак у цій статті не виділяється питання набрання законної сили вироком (постановою), постановленим в апеляційному порядку після розгляду кримінальної справи за апеляцією, поданою на вирок (постанову) місцевого суду. Крім того, у КПК

необхідно визначити поняття законної сили судового рішення як особливої правової дії матеріально-правового і кримінально-процесуального закону в конкретному акті правосуддя, яка наділяє вирок такими характерними ознаками, як загальнообов'язковість, виключність і преюдиціальність. У дослідженні звертається увага на те, що в КПК не врегульовані питання, які стосуються порядку і строку звернення до виконання вироку (постанови), ухваленого в апеляційному порядку після скасування вироку (постанови) суду першої інстанції.

У дисертації розвивається положення, що основними засадами судочинства, які діють у цій стадії, є: законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; змагальність; право на захист; гласність; державна мова судочинства; публічність і диспозитивність; право на оскарження судового рішення; обов'язковість рішень суду; незалежність суддів і підкорення їх лише закону. У дослідженні розкривається суть і значення кожної із засад. Зазначається, що в чинному КПК дещо обмежено право засудженого на захист при розгляді судами справ, у яких вирішуються питання, пов'язані з виконанням вироків, тим, що в судові засідання засуджений і його захисник викликаються “як правило”; не передбачено можливість подати апеляцію на судові рішення з низки питань, що розглядаються в порядку виконання судових рішень. Звертається увага на те, що цій стадії зведена нанівець така засада судочинства, як змагальність, оскільки майже повністю ігнорується потерпілий. Законом мають бути передбачені умови й порядок відшкодування майнової шкоди, завданої потерпілому, а також створення відповідного фонду потерпілих. У дослідженні детально аналізується, які питання можуть вирішуватися у стадії виконання вироку, а які ні. У законі слід закріпити перелік питань і чітко визначити, до компетенції яких судів віднесено вирішення того чи іншого питання.

Обґрунтовується необхідність у новому КПК детально вписати процедуру розгляду й вирішення питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у кримінальних справах; урегулювати порядок вирішення питання про застосування акта амністії; в окремій главі врегулювати питання видачі й передачі Україні іноземною державою осіб, які вчинили злочини, у тому числі осіб, щодо яких є невиконаний вирок суду України.

У четвертому розділі **“Проблеми пошуку шляхів розвитку кримінально-процесуального права України в контексті європейських стандартів”**, що складається із чотирьох підрозділів, автор уперше в Україні в контексті європейських стандартів системно й обґрунтовано викладає пропозиції щодо вдосконалення положень проекту КПК, які стосуються об'єктивного розгляду кримінальних справ, забезпечення прав і свобод людини, перспектив введення у кримінальне судочинство заочного провадження, відновлювального правосуддя, суду присяжних.

У підрозділі 4.1. **“Загальний погляд на майбутнє кримінального судочинства в Україні”** автор зазначає, що численні зміни й доповнення до чинного КПК не можуть задовольнити потреб сучасного етапу розвитку українського суспільства, і погоджується з висновком учених про

необхідність прийняття нового КПК, який став би фундаментальним (після Конституції) джерелом кримінального процесу (кримінально-процесуального права), верховенство якого над іншими джерелами кримінально-процесуального права було б незаперечним.

У дослідженні наголошується на необхідності створення такої процедури досудового розслідування й судового розгляду кримінальних справ, яка б відповідала європейським стандартам, досягненням вітчизняної й зарубіжної науки в галузі процесуального права, потребам слідчої і судової практики. Основними орієнтирами в підготовці проекту КПК крім Конституції України та національного законодавства мають бути європейські міжнародно-правові акти, обов'язковість яких визнала Україна (насамперед, Загальна декларація прав людини (1948 р.), Конвенція про захист прав людини та основних свобод (1950 р.) та ін.). Обґрунтовується необхідність зберегти норми чинного процесуального законодавства, які виправдали себе на практиці.

Однак проект КПК не повністю позбавлений вад, притаманних чинному КПК, окремі його положення відверто “силові”, що підтверджується існуванням норм, які дають можливість посадовим особам вирішувати питання про накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку, втручатися в підсудність тощо. Держава поступово відходить від тоталітарних уявлень у судочинстві і переходить до більш гуманних норм, спрямованих на захист прав та інтересів людини. Водночас необхідно зберегти баланс між інтересами суспільства й окремої людини. У зв'язку з цим автор розглядає проблеми публічності, імперативності і диспозитивності в кримінальному судочинстві. Зазначається, що в проекті КПК суд і суддя не розглядаються як суб'єкти публічності у кримінальному процесі, що дає підстави зробити помилковий висновок про те, що суд (суддя) діє не з публічних інтересів.

Автор першим в Україні дійшов висновку, що поняття “публічність” і “диспозитивність” повинні вживатися в широкому й вузькому значенні, і розкрив їх сутність. Підкреслив, що права і свободи людини та їх обмеження мають існувати в певних розумних межах, бути збалансованими; небезпечно як переоцінювати важливість і непорушність прав і свобод, так і недооцінювати їх. На його думку, має бути баланс між двома цінностями – правами людини і ступенем контролю над злочинністю, тобто оптимальне співвідношення між публічністю й диспозитивністю. У дослідженні визначається мета кримінальної юстиції. Система кримінальної юстиції повинна бути спрямована не лише на посилення контролю над злочинністю, а й на забезпечення прав людини. Автор показує, в яких формах проявляється диспозитивність у кримінальному процесі, й обґрунтовує необхідність дати в новому КПК повне визначення публічності й диспозитивності.

Доцільно переглянути норми, які регулюють примусову доставку (привід) підсудного до суду, а також у яких допускаються формулювання “як правило”, “у невідкладних випадках”, “з дозволу суду” тощо, оскільки через невизначеність вони обмежують права учасників процесу. Водночас

ідея розширення засад диспозитивності в кримінальному процесі повинна мати розумні межі.

У підрозділі 4.2. “Заочне провадження у кримінальному судочинстві України” вперше в Україні здійснено ґрунтовне дослідження стану заочного розгляду кримінальних справ і обґрунтовано необхідність запровадження інституту розгляду кримінальних справ за відсутності підсудного, але за участю його захисника. До цього зазначена проблема залишалася майже невивченою; заочна форма провадження була й поки що залишається максимально обмеженою.

Автор досліджує історію заочного судового рішення (вироку), зазначає, що такий інститут був введений в Росії Статутом кримінального судочинства, затвердженим 20 листопада 1864 р., викладає процедуру ухвалення заочного вироку, порядок його оскарження. У КПК РСФРР 1922 р. містився самостійний розділ про заочні вироки. Такий же розділ містив і КПК РСФРР 1923 р. (статті 351-359, які 4 травня 1933 р. були скасовані).

У роботі аналізуються норми чинного КПК та судова практика щодо розгляду кримінальних справ за відсутності підсудного, законодавство з цього питання інших держав (Англія, Росія, США, Франція, ФРН), міжнародні правові норми, практика Європейського суду з прав людини. Жодний міжнародний правовий акт з прав людини не містить вимоги про обов’язкову присутність підсудного в залі судового засідання. Підкреслюється, що в умовах глобалізації кримінально-процесуального законодавства України його інтегрування в європейське співтовариство зростає увага до розумного спрощення процесуальних процедур з урахуванням реалій сьогодення, зокрема до заочного судового провадження. Дисертант дійшов висновку про наявність прогалин і недосконалість процесуальних норм, які регламентують порядок розгляду кримінальних справ шляхом заочного провадження, що спричиняє суперечливе тлумачення їх судами при вирішенні конкретних справ і постановленні заочних вироків і створює низку проблем, що потребують законодавчого вирішення й розвитку з урахуванням не тільки вітчизняного, а й міжнародного досвіду. Пропонується у КПК ввести окремий розділ, який передбачав би особливості заочного розгляду справи за відсутності підсудного, використовуючи досвід вітчизняного процесуального законодавства та інших держав.

Потребує законодавчого вирішення питання щодо заочного розгляду кримінальної справи й ухвалення заочного вироку, коли немає передумов для видачі правопорушника (підсудного) або якщо у його видачі відмовлено.

Аналізуючи гл. 45 проекту КПК, якою передбачається заочне провадження у кримінальних справах, автор зазначає, що її норми викладені так, що виникає чимало запитань як щодо інформування й виклику підсудного в суд, так і щодо підстав та умов заочного розгляду справи, розкриває недоліки проекту і пропонує шляхи вирішення проблеми.

У законі не вирішено питання про можливість заочного розгляду кримінальних справ за клопотанням підсудного, який учинив злочин, за який не передбачено таке покарання, як

позбавлення волі. Заочна форма судочинства в таких випадках могла б здійснюватися як за ініціативою судді, так і за письмовим клопотанням прокурора, підсудного, потерпілого, їхніх захисників і законних представників. Доцільно закріпити в нормах КПК, які регламентують заочну форму розгляду справ, такі процесуальні гарантії: наявність у певних випадках письмової згоди підсудного на такий розгляд; участь захисника й законного представника; належне повідомлення підсудного про місце і час судового засідання; нездійснення правосуддя щодо осіб, які мають фізичні і психічні вади, не володіють мовою судочинства, а також щодо неповнолітніх; ухвалення вироку з дотриманням положень гл. 28 КПК; право на оскарження заочного вироку.

У дослідженні представлені нормативні моделі регулювання нових технологій, зокрема відеоконференцзв'язку, і підкреслюється, що впровадження у практику національних судів інформаційних і комп'ютерних технологій, відеоконференцзв'язку дасть змогу забезпечити участь засуджених у судовому засіданні, а також сприятиме розширенню інформування суспільства про діяльність судів.

У підрозділі 4.3. “Відновлювальне правосуддя як перспективна й ефективна складова кримінального процесу” вперше ґрунтовно досліджується проблема примирення жертви злочину і правопорушника. Звертається увага на наявність певної кризи інституту покарання у кримінальному процесі. Одним із шляхів виходу із кризи інституту покарання пропонується так зване відновлювальне правосуддя, яке ставить перед собою завдання умиротворення потерпілого і правопорушника, досягнення задоволення потреб кожного з них, громадськості і держави. Відновлювальне правосуддя – це орієнтований на вирішення проблеми підхід до злочинності, який передбачає участь самих сторін і суспільства в цілому в активних відносинах з юридичними органами. Мета відновлювального правосуддя визначається як урівноваження інтересів жертви і суспільства з необхідністю соціальної реінтеграції злочинця. Формулюється два основних принципи відновлювального правосуддя: перший передбачає, що жертва та її потреби мають знаходитися в центрі правосуддя, оскільки шкода заподіяна саме їй, а правопорушник має нести відповідальність з урахуванням заподіяної шкоди; другий – принцип участі, суть якого полягає в тому, що в жертви, правопорушника й суспільства мають бути свої ролі в цьому процесі.

У процесі дослідження вивчено моделі (форми) відновлювального правосуддя, яке розвивається на теренах Австралії, Австрії, США та інших держав, і дана характеристика найбільш поширеним, зокрема: а) примирення жертви і правопорушника; б) сімейні конференції. Виділено основні принципи здійснення медіації: 1) добровільна участь; 2) конфіденційність; 3) нейтральність посередника (медіатора). Зазначаються переваги застосування відновлювального правосуддя, які поділяються за процесуальним і психологічним критеріями. Результати, що досягаються за його допомогою, полягають у відновленні добрих стосунків між людьми, попередженні ескалації насилля й жорстокості, зменшенні затрат на правосуддя, підвищенні ролі

громадськості в роботі з правопорушниками. Для запровадження відновлювального правосуддя у кримінальне судочинство України пропонується відпрацювати механізм застосування процедур примирення жертви і правопорушника на практиці та їх законодавче відображення у КПК.

У підрозділі 4.4. “Перспективи запровадження в Україні суду присяжних” автор, узагальнивши досвід вітчизняних судів по здійсненню кримінального судочинства за участю народних засідателів і досвід судів інших держав по розгляду кримінальних справ за участю присяжних в англо-американському варіанті, обґрунтовує висновок, що суд присяжних в англо-американському варіанті є малопродуктивним, складним і громіздким, запроваджується лише до незначної категорії кримінальних справ у першій інстанції, але вимагає великих зусиль держави щодо підготовки законодавчої бази й чималих коштів. Дисертант пропонує внести зміни до Конституції України, вирішивши питання про усунення норми про суд присяжних.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення важливої наукової проблеми – перебудови кримінального процесу України, який, за авторською концепцією, має бути кардинально реформований у контексті європейських стандартів.

Головні наукові результати й висновки полягають у наступному:

1. Приписи, зокрема, Загальної декларації прав людини (1948 р.), Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), Міжнародного пакту про громадянські й політичні права (1966 р.), Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959 р.) та інших міжнародно-правових актів, містять у собі в концентрованому вигляді основні загальноприйняті положення щодо забезпечення й подальшого здійснення прав та основних свобод людини.

2. Із перших століть української державності й до наших днів, від “Закону Руського” й до КПК 1960 р. на різних етапах історії нашої Батьківщини простежується тенденція поступального розвитку кримінального процесу. На основі проведеного історичного аналізу доведено, що цей розвиток знаходиться в постійному русі, в пошуку найоптимальніших варіантів і можливостей застосування. Але все накопичене в цій галузі не стало завершенням роботи по його вдосконаленню, наданню ідеального, стабільного характеру, про що свідчать численні подальші зміни й доповнення до тексту чинного КПК. Зроблено висновок: хоча багатовіковий досвід розвитку національного кримінально-процесуального законодавства передбачав різні форми (типи) кримінального процесу, для сучасної України найбільш прийнятною є саме змагальна форма кримінального процесу, відповідно до якої і треба вибудовувати Загальну й Особливу частини нового КПК України.

3. Одним із головних аспектів, що значною мірою визначають зміст майбутнього КПК України,

є завдання кримінального судочинства. Основними з них є завдання, які з погляду автора, слід закріпити в новому КПК України, а саме: 1) регулювання процесуального порядку викриття осіб, винуватих у вчиненні злочинів, притягнення їх до відповідальності та призначення справедливого покарання; 2) регулювання процесуального порядку звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, у передбачених законом випадках; 3) регулювання процесуального порядку викриття осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння у неповнолітньому віці або в стані неосудності, і застосування до них передбачених законом примусових заходів; 4) захист особи від безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності і недопущення засудження невинуватих або застосування до них примусових заходів; 5) захист особистої свободи, майна, честі, гідності, інших прав і законних інтересів особи, державних інтересів, а також прав та інтересів юридичних осіб. Це найбільш оптимальні, вивірені наукою і практикою завдання кримінального судочинства.

4. Визнаючи необхідність запровадження змагальної форми досудового слідства, необхідно відмовитися від фактично розшукового його характеру шляхом забезпечення в новому КПК України дійсної процесуальної незалежності слідчого, звільнивши його від обов'язків виконувати функції декількох процесуальних фігур, які несумісних в одній особі.

Захист прав і свобод людини не може бути дійовим без судового контролю за діяльністю органів дізнання й досудового слідства і надійним без надання особі можливості оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів дізнання, досудового слідства та прокурора. Запропоновано критерії, якими слід керуватися суду при розгляді питань про необхідність негайного судового розгляду скарг громадян, якщо справа знаходиться ще на стадії досудового розслідування.

5. Подальшого вдосконалення потребує законодавче забезпечення розгляду кримінальних справ у судах першої інстанції. Закріплене в КПК України право суду за власною ініціативою й у визначених законом випадках за клопотанням учасників процесу повертати справу для проведення додаткового розслідування не відповідає завданням розкриття злочину, викриття винних і забезпечення правильного розгляду справи в розумні строки, а, навпаки, спонукає до тяганини й безвідповідальності. Повертаючи справу на додаткове розслідування, суд тим самим ініціює провадження слідчої діяльності й виконує невласливу йому функцію обвинувачення.

6. Додержуючись багатовікових історичних традицій, законодавець відновив у судочинстві України апеляційний перегляд судових рішень.

7. Усвідомлюючи неможливість в усіх випадках забезпечити виправлення судових помилок до набуття судовим рішенням законної сили за умов, що у значній частині кримінальних справ рішення з різних причин не є предметом перегляду в порядку апеляції, дисертант докладно аналізує основні моменти касаційного розгляду кримінальних справ, які мають істотний вплив на

забезпечення прав і свобод людини в цій стадії процесу. Звертається увага на недосконалість та неузгодженість між собою положень КПК, зокрема, про предмет і суб'єкт оскарження (статті 383, 384), змішування порядку розгляду різних за природою справ (ст. 385), що значно ускладнює його сприйняття й застосування.

8. Потребує законодавчого вирішення питання оперативного виправлення судових помилок судом касаційної інстанції. Верховний Суд України є єдиною судовою інстанцією по перевірці кримінальних справ у касаційному порядку, а виписані в чинному КПК процедури та процесуальні строки касаційного оскарження й розгляду є недосконалими і не дають можливості оперативно, на обласному рівні виправити судову помилку, як це було у практиці діяльності колишніх президій обласних судів. Законодавчого врегулювання потребує питання про коло осіб, які мають право на подачу касаційних скарг і подань. У контексті оперативного виправлення судових помилок судом касаційної інстанції потребують удосконалення норми КПК стосовно подачі нових матеріалів касаційному суду.

У КПК більш чітко повинні бути виписані питання, пов'язані зі зміною або доповненням касаційної скарги чи подання, особливо якщо вони стосуються погіршення становища обвинуваченого (засудженого), порядку розгляду окремої думки судді, який при постановленні рішення залишився в меншості.

9. У контексті європейських стандартів необхідно закріпити правило, що клопотання засудженого, який тримається під вартою, про виклик його в суд касаційної інстанції подається лише в межах строку на касаційне оскарження. Нагальною потребою є запровадження в кримінальне судочинство комп'ютерних технологій, відеоконференцзв'язку для забезпечення "віддаленої" присутності засуджених у касаційному судовому засіданні.

10. Права і свободи та їх обмеження повинні мати певні розумні межі, бути збалансованими. Система кримінальної юстиції існує для захисту прав не тільки підозрюваних, обвинувачених і підсудних, а й потерпілих і суспільства в цілому. Дотримання прав і свобод людини не може бути засобом, що підвищує ефективність боротьби зі злочинністю; навпаки, це ускладнює таку боротьбу. Тому необхідно шукати баланс між двома цінностями – правами людини і ступенем контролю над злочинністю, тобто знаходити оптимальне співвідношення між публічністю (імперативністю) й диспозитивністю. Звернуто увагу на те, що у науці кримінального процесу немає оптимального тлумачення понять "диспозитивність", "публічність", "імперативність", а відтак не висвітлено їх зміст, ознаки, наповненість та не надано визначення. Доведено, що диспозитивність, як і імперативність, є однією з основних засад кримінального судочинства, але ідея розширення засад диспозитивності в кримінальному процесі повинна мати розумні межі, про що свідчить досвід інших держав, які пройшли фазу сприйняття прав і свобод окремої людини як категорію, що превалює над інтересами суспільства.

11. Серед найбільш перспективних шляхів розвитку кримінально-процесуального права, дисертант вбачає запровадження в кримінальний процес України заочного провадження та відновлювального правосуддя, який також спрямований на виправлення правопорушників.

Водночас, якщо для широкого запровадження зазначених інститутів є всі підстави, то для запровадження в кримінальний процес України інституту присяжних в англо-американському варіанті в сучасних умовах суду достатніх підстав немає.

12. З метою вдосконалення кримінально-процесуального провадження в стадії виконання судових рішень у новому КПК слід в окремих главах урегулювати питання застосування амністії, видачі і передачі Україні іноземною державою осіб, які вчинили злочини, і в тому числі осіб, щодо яких є невиконаний вирок суду України.

ПУБЛІКАЦІЇ, В ЯКИХ ВИСВІТЛЕНІ ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Маляренко В.Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Теорія, історія і практика: Монографія. – К., 2004. – 543 с.
2. Маляренко В.Т. Проблеми реформування інституту перегляду кримінальних справ у порядку нагляду // Вісн. Верхов. Суду України. – 2000. – № 1. – С. 34-40.
3. Маляренко В.Т. Щодо строків кримінального процесу // Право України. – 2000. – № 1. – С. 16-23.
4. Маляренко В.Т. Позитиви і негативи суду присяжних // Право України. – 2000. – № 3. – С. 3-12.
5. Маляренко В.Т. Про мову кримінального судочинства // Вісн. Верхов. Суду України. – 2000. – № 2. – С. 41-44.
6. Маляренко В.Т. Межі використання обвинуваченим права на захист (окремі аспекти) // Вісн. Верхов. Суду України. – 2000. – № 3. – С. 23-25.
7. Маляренко В.Т. Уголовное судопроизводство: задачи действительные и ложные // Персонал. – 2001. – № 4. – С. 60-63.
8. Маляренко В.Т. Найпоширеніші помилки та порушення законів, які допускаються при провадженні дізнання і попереднього слідства // Право України. – 2001. – № 3. – С.15-20.
9. Маляренко В.Т. До питання про запобіжні заходи в кримінальному процесі // Вісн. Верхов. Суду України. – 2000. – № 4. – С. 41-44.
10. Маляренко В.Т. Про кваліфікацію діяння при порушенні кримінальної справи // Вісн. Верхов. Суду України. – 2000. – № 5. – С. 39-41.
11. Маляренко В.Т. Про завдання кримінального судочинства // Вісн. Верхов. Суду України. – 2000. – № 6. – С. 38-48.

12. Маляренко В.Т. Щодо міжнародного співробітництва у виконанні окремих процесуальних дій в кримінальних справах // Вісн. Верхов. Суду України. – 2001. – № 1. – С. 41-44.
13. Маляренко В.Т. Про окремі питання касаційного перегляду кримінальних справ за новими правилами // Вісн. Верхов. Суду України. – 2001. – № 4. – С. 40-49.
14. Маляренко В.Т. Про перегляд судових рішень в кримінальних справах в порядку виключного провадження // Вісн. Верхов. Суду України. – 2001. – № 5. – С. 17-23.
15. Маляренко В.Т. Про сумні тенденції в розвитку інституту захисту в Україні // Адвокат. – 2001. – № 1-2. – С. 4-7.
16. Маляренко В.Т. Про оскарження дій (бездіяльності) та процесуальних рішень органів дізнання, слідчого і прокурора // Вісн. Верхов. Суду України. – 2001. – № 6. – С. 50-53.
17. Маляренко В.Т. Про подання апеляцій на судові рішення у кримінальних справах // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 1. – С. 42-53.
18. Маляренко В.Т. Про розгляд кримінальної справи в апеляційному порядку // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 2. – С. 48-55.
19. Маляренко В.Т. Про соціальну зумовленість злочину і справедливість покарання // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 3. – С. 32-44.
20. Маляренко В.Т. Звернення Голови Верховного Суду України до суддів і працівників судів України // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 5. – С. 3-5.
21. Маляренко В.Т. Ознайомлення учасників процесу з матеріалами кримінальної справи // Право України. – 2002. – № 4. – С. 47.
22. Маляренко В.Т. Змагальність сторін у кримінальному судочинстві та функціональне становище суду (окремі аспекти) // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 6. – С. 6-10.
23. Маляренко В.Т. Новий етап в історії Верховного Суду України. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 1. – С. 12-19.
24. Маляренко В.Т. Кримінально-процесуальне законодавство України: питання становлення і розвитку // Право України. – 2003. – № 9. – С. 3-14.
25. Маляренко В.Т. Про закриття кримінальної справи (окремі аспекти) // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 3. – С. 56-62.
26. Маляренко В.Т. Про рівень правосуддя в державі та повагу до суду // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 5. – С. 2-6.
27. Маляренко В.Т. Щодо повернення судом кримінальної справи на додаткове розслідування та прокурору // Право України. – 2004. – № 4. – С. 3-10.
28. Маляренко В.Т. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення // Право України. – 2004. – № 5. – С. 3-13.
29. Маляренко В.Т. Про досудове слідство, його недоліки і реформу // Вісн. Верхов. Суду

- України. – 2004. – № 8. – С. 2-5.
30. Маляренко В.Т. Становлення і розвиток кримінально-процесуального права на різних етапах історії України // Право України. – 2004. – № 8. – С. 3-7.
31. Маляренко В.Т. Про заочне провадження у кримінальному судочинстві // Право України. – 2004. – № 9. – С. 3-12.
32. Маляренко В.Т. Про недоторканість житла та іншого володіння особи як засаду кримінального судочинства // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 9. – С. 2-13.

Тези доповідей

33. Маляренко В.Т. Конституційно-правові засади становлення судової системи в Україні // Конституція України – основа модернізації суспільства: Матер. наук.-практ. конф., Харків, червень 2001. – Харків: Право, 2001. – С. 86 – 91.
34. Маляренко В.Т. Застосування видів покарань не пов'язаних з позбавленням волі у кримінальному судочинстві // Гуманізація кримінального судочинства: Матер. міжнар. конф., Київ, травень 2002. – С. 8-12.
35. Маляренко В.Т. Конвенція про захист прав і основних свобод людини в національній судовій практиці // Європейський суд з прав людини та українське судочинство: питання взаємодії: Матер. міжнар. конф., Київ листопад 2003. – С. – 10-14.
36. Маляренко В.Т. Про стан здійснення правосуддя у 2002р. і завдання на поточний рік. Доповідь на спільному засіданні Президії Верховного Суду України, президії Ради суддів України та колегії Державної судової адміністрації України 12 березня 2003р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 2. – С. 9-15.

АНОТАЦІЯ

Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого – Харків, 2004.

У дисертаційному дослідженні послідовно розглядаються як теоретичні питання кримінального процесу, так і проблемні питання практики застосування кримінально-процесуального права, вказуються шляхи їх вирішення. Відповідно до проведеного аналізу законодавства інших держав та чинного законодавства України, визначено подальшу лінію розвитку кримінального судочинства в цілому та його процесуального забезпечення, зокрема.

Ключові слова: європейські стандарти, кримінальне судочинство, кримінально-процесуальне право, кримінально-процесуальне забезпечення, змагальність, публічність, диспозитивність, відновлювальне правосуддя, заочне провадження, присяжні.

АННОТАЦІЯ

Маляренко В.Т. Перестройка уголовного процесса Украины в контексте европейских стандартов: теория, история и практика. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого – Харьков, 2004.

Диссертация представляет собой комплексное монографическое исследование развития уголовно-процессуального законодательства на разных этапах истории Украины, сложного пути современного отечественного судопроизводства, предложения относительно поиска путей его дальнейшего усовершенствования. Авторский комплексный подход к изучению поднятых вопросов позволяет сориентировать науку на нужды юридической практики и особенно уголовного судопроизводства.

Впервые исследованы тенденции развития национального уголовно-процессуального законодательства на основе европейских стандартов уголовно-процессуальной деятельности и Конституции Украины, подчеркивается, что в Украине формируется публично-состязательное уголовное судопроизводство, для которого характерным является четкое разделение уголовно-процессуальных функций, обеспечение не формального, а фактического равенства сторон, а уголовно-процессуальные механизмы защиты прав и свобод человека должны быть основным содержанием национального публично-состязательного процесса.

Определяются соотношения требований публичности (императивности) и диспозитивности в системе нормативного регулирования уголовно-процессуальной деятельности.

Разработаны основы уголовно-процессуальных механизмов, которые в наибольшей степени обеспечивают защиту прав и законных интересов участников уголовно-процессуальной деятельности, доступность и действенность судебного контроля за деятельностью органов дознания и досудебного следствия.

Впервые осуществлен анализ уголовно-процессуального законодательства Украины на всех этапах её истории и прослежены имеющиеся здесь закономерности.

Расширение состязательной формы на уголовно-процессуальное производство в судебных стадиях должно в разумных пределах ограничивать обвинительную инициативность (активность) суда. Приведены дополнительные аргументы в пользу позиции, согласно которой и суд не должен

иметь права на возвращение уголовного дела как на дополнительное расследование, так и прокурору для проведения следственных действий.

Анализируются функции следственного судьи, круг его прав и обязанностей, порядок формирования этой структуры судебной власти. Рассматривая правовую сущность уголовно-процессуальной деятельности следственного аппарата, автор предлагает именовать следователя “судебным следователем”, что дает возможность переосмыслить содержание надзорных функций прокурора за исполнением законов органами досудебного следствия.

Уточнено процессуальное содержание некоторых следственных действий, которые ограничивают конституционные права и свободы гражданина. В связи с этим предложено закрепить нормативные границы правомерности вмешательства в частную жизнь человека во время производства отдельных следственных действий, в том числе при проведении обыска (предлагаются правовые критерии разграничения понятий “жилище”, “проникновение в жилище”, “другая собственность лица”), снятие информации с каналов связи и т.д.

Разработаны процессуальные механизмы использования в уголовном судопроизводстве новых видов передачи информации (видеоконференцсвязь и другие коммуникационные средства).

Раскрывается процессуальная сущность понятия “доступ к правосудию” как одного из условий развития состязательной формы уголовного судопроизводства, обосновывается вывод о целесообразности нормативного закрепления такой формы правосудия, как восстановительное правосудие.

Вместе с тем диссертант полагает, что преждевременно вводить в уголовный процесс Украины суд присяжных в его англо-американском варианте.

Разработаны нормативные новеллы, направленные на развитие процессуальных форм, имманентных публично-состязательному процессу, в том числе пределы допустимости “поворота к худшему” на различных стадиях производства по уголовному делу, оптимальные формы заочного (при отсутствии подсудимого) судебного рассмотрения уголовного дела.

Ключевые слова: европейские стандарты, криминальное судопроизводство, уголовно-процессуальное право, уголовно-процессуальное обеспечение, состязательность, публичность, диспозитивность, восстановительное правосудие, заочное производство, присяжные.

THE SUMMARY

Maliarenko V.T. Reformation of criminal procedure in Ukraine in the context of European standards: theory, history and practice. - Manuscript.

Thesis for scientific degree of Doctor in the Science of Law with the specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; legal expertise. – The National Law Academy of Ukraine, named after

Yaroslav Mudryi, Kharkiv, 2004.

Research thesis is concerned with both theoretical issues of criminal procedure and task matters in practice of criminal-procedural law application and gives ways of their solution. Based upon analysis of foreign and Ukrainian current legislation, it gives an approach for further development of the whole system of criminal proceeding and its procedural maintenance, in particular.

Key words: euvropean standards, criminal proceeding, law of criminal procedure, criminal-procedural maintenance, contentiousness, publicity, optionality, restored justice, trial in absentia, jurors.

Відповідальний за випуск
доктор юридичних наук, професор **Грошевий Ю.М.**

Підписано до друку 02.02.2005 р. Формат 60 x 90/16. Папір офсетний.
Віддруковано на різнографі. Умовн. друк. арк. 1,6. Облік. вид. арк. 1,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 2211

Друкарня
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77